

Оксана ВАСИЛЬЦІВ

Львівський національний університет імені Івана Франка

Явище синонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах

Вивчення особливостей системної організації термінології передбачає аналіз явища синонімії. Це питання вже було об'єктом дослідження в сучасному термінознавстві у працях І. Кочан, А. Коваль, Л. Михайлової, Г. Будіна, М. Кабре, Ф. Грочі, Є. Лукшина¹ та ін., однак синонімічні відношення термінів соціолінгвістики все ще вимагають зіставного аналізу. Саме він допоможе упорядкувати відповідники для створення покажчика соціолінгвістичних термінів української, англійської та польської мов. Тому мета статті – проаналізувати явище синонімії в терміносистемі соціолінгвістики на матеріалі трьох мов. Для цього досліджуємо: 1) сутнісні ознаки явища синонімії в термінології; 2) типи синонімів у терміносистемах соціолінгвістики за семантичною, етимологічною, структурною та морфологічною ознаками.

Ілюстративний матеріал зібрано² із лінгвістичних словників, енциклопедій та соціолінгвістичних праць: проаналізовано 64 терміни української мови (30 пар термінів-синонімів та 1 синонімний ряд, тобто три і більше синонімічних оди-

¹ Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, *Українське термінознавство*, Львів 1994; А. Коваль, *Синоніміка в термінології* [в:] *Дослідження з лексикології та лексикографії: міжвідомчий збірник*, за ред. Л. Паламарчук, Київ 1965, с. 157–169; Т. Михайлова, *Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології*, Харків 2002; G. Budin, S. Wright, *Handbook of terminology management*, Amsterdam, Philadelphia 1997; M. Cabre, *Terminology: theory, methods and applications*, Amsterdam 1999; F. Grucza (red.), *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991; J. Lukszyn, W. Zmarzer, *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.

² Г. Мацюк, *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*, Львів 2009; О. Селіванова, *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*, Полтава, Київ 2006; R. Mesthrie (red.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Cape Town 2001; A. Skudrzykova, K. Urban, *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków-Warszawa 2000.

ниць), 60 термінів англійської мови (25 пар і 3 ряди) та 72 терміни польської мови (29 синонімних пар і 4 ряди термінів). До зібраних відповідників застосовано методу компонентного аналізу, яка дозволила з'ясувати набір мінімальних смислових компонентів термінів. Щоб розкрити причини та джерела появи синонімічних назв, використано елементи етимологічного аналізу. Виявленню спільних та відмінних ознак семантики, походження, структури та морфологічної природи термінів-синонімів у трьох мовах посприяв зіставний метод.

Сутнісні ознаки явища синонімії в термінології

Синоніми постають як терміни зі спільним денотатом, але різною формою вираження, що мають тотожні або майже тотожні значення.³ Як правило, це дві семантично еквівалентні одиниці, що належать до однієї мови та одного формального регістру.⁴ Синонімія як власне лінгвістичне явище полягає не в збігу об'єктів номінації, а в ідентичності семантики найменувань.⁵ За формою – це слова або сталі словосполучення, які відносяться до одного денотата і мають тотожний або близький семантичний зміст.⁶ Тому основним показником синонімії в термінології є *семантична тотожність одиниць*. Зважаючи на це, виокремлюють абсолютні синоніми чи терміни-дублети, які виражають одне й те саме поняття й можуть замінити один одного в будь-якому контексті без порушення логічного змісту висловлювання, та відносні синоніми (тобто часткові, для яких характерний неповний збіг компонентного складу денотативних значень).⁷ Деякі дослідники зазначають, що в межах терміносистеми синонімія існує лише у вигляді дублетності.⁸

Поява кількох назв одного поняття пов'язана з наявністю в нього різних характерних ознак, кожна з яких може лежати в основі номінації, визначаючи внутрішню форму терміна.⁹ Для її виявлення враховують етимологічний показник. Тому за *походженням* синоніми в термінології постають, як: еквівалентні назви, запозичені з різних мов; іншомовний термін та його автохтонний відповідник; питомі назви, що належать до різних функціональних мов (науковий

³ Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, *op. cit.*, с. 181.

⁴ М. Сабге, *op. cit.*, с. 109–110.

⁵ *Ibidem*, с. 105.

⁶ I. Szczepankowska, *Semantyka i pragmatyka językowa: słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok 2011, s. 153–154.

⁷ С. Худолєєва, *До питання про термінологічну синонімію* [в:], „Мовознавство”, № 1, 1984, с. 62.

⁸ І. Кочан, *Синонімія у термінології* [в:], „Мовознавство”, № 3, 1992, с. 34; А. Коваль, *op. cit.*, с. 37–38.

⁹ R. Temmerman, *Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach*, Amsterdam 2000, s. 151.

термін і розмовний відповідник, стандартна й діалектна форми).¹⁰ Серед причин виникнення різних за походженням синонімічних одиниць називають: а) наукову школу, яка може давати поняттю новий відповідний термін, не беручи до уваги вже існуюче позначення; б) первинний термін, що має невмотивовану структуру, а тому вимагає заміни запозиченим терміном-однословом; в) розвиток наукових знань, який сприяє заміні первинного терміна як назви не до кінця сформованого поняття.¹¹ Конкуренція між питомими найменуваннями та запозиченнями – неминучий елемент розвитку терміносистеми. У процесі функціонування, як правило, перемагає варіант, прийнятний для більшості дослідників.

За *структурною ознакою* синоніми творять пари або ряди термінів, що належать до однієї частини мови, при цьому це можуть бути різні способи вираження того самого значення (явище міжривневої синонімії),¹² наприклад: заміна термінів-словосполук термінами-однословами; використання повних форм та ініціальних абревіатур; утворення однослівних складноскорочених номінацій з компонентів терміна-словосполучки; паралельне функціонування найменувань на рівні словотвірних дублетів.¹³

У різних підмовах науки й техніки терміни можна класифікувати і за *морфологічними ознаками* синонімічних компонентів. У терміносистемах виокремлюють іменникові, прикметникові та дієслівні синоніми.¹⁴

Враховавши сказане, проаналізуємо соціолінгвістичні терміни за ступенем тотожності семного складу, походженням, особливостями структури та морфологічною природою.

Типи синонімів у терміносистемах соціолінгвістики за семантичною, етимологічною, структурною та морфологічною ознаками

Аналіз термінів за ступенем семантичної тотожності дозволив встановити, що для соціолінгвістичної термінології української мови властива саме абсолютна синонімія (29 синонімічних пар). Більшість одиниць – це пари слів, одне з яких інтернаціональне або запозичене, а інше – автохтонне. Існує думка, що такі терміни не обтяжують спеціальної термінології, оскільки вони диференційовані за сферами використання. Наприклад, назви *двомовність*

¹⁰ М. Сабге, *op. cit.*, s. 110–111.

¹¹ Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, *op. cit.*, s. 182–183.

¹² I. Szczepankowska, *op. cit.*, s. 153–154.

¹³ М. Сабге, *op. cit.*, s. 110–111.

¹⁴ О. Чорна, *Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі*, <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7011/1/41.pdf>, [24.02.2015].

та *білінгвізм* цілком тотожні за семним складом та позначають „практику індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї держави чи соціальної спільності у відповідних комунікативних сферах”.¹⁵ Проте вони розрізняються за частотою вживання (питомий термін *двомовність* зустрічаємо рідше) та здатністю формувати ряди видових назв: *координативний білінгвізм, субординативний б., змішаний б.; симетричний б., асиметричний б.; горизонтальний б., вертикальний б.* та ін. Якщо дублети стають основою для термінологічних гнізд, то відмовитися від них практично неможливо. Можемо припустити, що виокремлені абсолютні синоніми не є взаємозамінними у всіх можливих контекстах, а їх конкурентна взаємодія нерідко слугує поштовхом для розвитку терміносистем.

Абсолютні терміни-синоніми англійської мови, підлягаючи впливу загальних закономірностей мови, функціонують на рівні термінологічних дублетів. Наприклад, сполуки *sequential bilingualism – achieved bilingualism – successive bilingualism – consecutive bilingualism* виявляють ідентичний набір сем,¹⁶ позначаючи поступове засвоєння спочатку однієї, а тоді – іншої мови.

Аналогічне явище спостерігаємо і в польській мові. Для прикладу, повний збіг компонентного складу характерний для термінів *język ogólny – język ogólnopolski – język ogólnonarodowy – język literacki – język kulturalny* та ін. У термінознавчих дослідженнях зазначається, що поступово один із абсолютних синонімів може розширити або звужити свою семантичну структуру, зумовлюючи появу відносної синонімії, а згодом почати позначати цілком інше поняття.¹⁷

Відношення часткової синонімії виникають між термінами в певному контексті за наявності семантичного оточення, в якому виявляється їхня подібність. Так, у сучасних наукових працях спостерігаємо паралельне використання одиниць *соціолект – жаргон – арго – сленг*, наприклад: „Соціолект розглядається як жаргон у первинному розумінні цього терміна, тобто додаткова лексична система для певних форм мовного існування, що представляє паралельну експресивно-оцінну, найчастіше стилістично знижену синонімію позначень загальновідомих понять”; „У найвужчому значенні соціальний діалект отожднюється з конспіративним арго”; „Сленг кваліфікується як різновид соціолекту... Іноді він ототожнюється з арго, хоч сленг не має функцій втаємничення

¹⁵ Українська мова: Енциклопедія, за ред. В. Русанівського, О. Тараненка та ін., Київ 2004, с. 122.

¹⁶ За допомогою компонентного аналізу словникових дефініцій з'ясуємо, що інтегральною для цих назв є сема 'sequence of acquisition of two languages' / 'порядок засвоєння двох мов'. Крім значення терміна-гіпероніма, зазначені гіпоніми містять додаткову видову ознаку, тобто диференційну сему 'acquisition at the same time' / 'одночасне засвоєння', яка відрізняє їх від когіпоніма *simultaneous bilingualism*.

¹⁷ І. Кочан, *Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами* [в:], Вісник національного університету „Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології, № 620, 2008, с. 14–19.

й умовності...”¹⁸. В основі виокремлення термінів лежить інтегральна сема „додаткова лексична система”, проте семантика назви *жаргон* містить диференційну сему ‘відсутність інтержаргону’, термін *арго* відрізняється ознакою ‘незрозумілість для пересічних мовців’, а назва *сленг* – ознакою ‘посилене прагнення до самоідентифікації’. Для цих назв характерний неповний збіг компонентного складу денотативних значень, оскільки вони взаємозамінні лише в певному контексті та в одному із значень. Таким чином, багатозначні терміни-синоніми як мінімальні парадигми слів входять у більш складну лексико-семантичну парадигму, тісно пов’язуючись гіперо-гіпонімічними відношеннями.

Часткова синонімія (з огляду на природу терміна) для різних терміносистем нетипова: терміни, повністю тотожні за семним складом (мають однакову дефініцію), стають дублетами, а назви, що засвідчують відмінності у значеннях, – це різні терміни. Відношення часткової синонімії слід вивчати під час характеристики термінологічної лексики в аспекті контекстуальної родо-видової синонімії (пара або ряд термінів, що мають близьке значення, функціонують в ієрархічній залежності: один із термінів позначає ширше поняття, інший – вузьче; вибір родового чи будь-якого з видових відповідників залежить тільки від контексту).

Аналіз термінів з а походженням дозволив виявити паралельне вживання двох запозичених одиниць: *інтердіалект – койне, інтержаргон – соціолект; base language – recipient l., consecutive bilingualism – successive b.; translanguaging – polilanguaging, egzoglosja – egzoglosna sytuacja językowa* (зафіксовано лише 6 пар синонімів такого типу у трьох мовах). Найчастіше синонімічні відношення виникають між терміном іншомовного походження й автохтонним терміном: *одномовність – монолінгвізм, двомовність – білінгвізм, багатомовність – полілінгвізм; interference – transfer; consecutive bilingualism – sequential b.; dwujęzyczność – bilingwizm, wielojęzyczność – multilingwizm, socjolekt – język środowiskowy*. Крім того, одночасно функціонують два питомих терміни з однаковим значенням: *повний білінгвізм – суцільний б., штучний б. – навчальний б.; borrowing – interference, język miejski – polszczyzna miejska, język ogólny – j. ogólnonarodowy*, що свідчить про природній розвиток терміносистем на основі внутрішньомовних ресурсів. Припускаємо, що поява різних за походженням синонімічних назв зумовлена або запозиченням термінологічних одиниць з різних мов, коли в мові вже існувала питома назва, або спеціальним створенням еквівалентного за значенням питомого терміна поряд із появою запозиченого.

Аналіз термінів з а структурою дозволив встановити, що для соціолінгвістичних термінів української мови властива міжкрівева синонімія між: однослівними термінами (*інтердіалект – койне, інтержаргон – соціолект* та ін); однослівними термінами і словосполуками (*диглосія – диглосна мовна ситуація, білінгвізм – білінгвальна мовна ситуація, креол – креольська мова*

¹⁸ О. Селіванова, *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*, Київ 2006, с. 330.

та ін.); багатокомпонентними термінами (*масовий білінгвізм – соціальний б., регіональний б. – територіальний б., продуктивний б. – активний б., рецетивний б. – пасивний б., гармонійна мовна ситуація – рівноправна мовна ситуація, дисгармонійна м.с. – нерівноправна м.с.* та ін.). Найчастіше в парах таких синонімів один компонент є спільним для двох термінів, а інший – відмінним.

У ході аналізу виявляємо синонімічні пари словосполук, які відрізняються словотвірними формантами атрибутивних компонентів (*нормативний білінгвізм – нормований б., ненормативний б. – ненормований б.*), а також типом граматичного зв'язку між елементами (*мовна політика інтернаціоналізації – інтернаціональна мовна політика, мова більшості – мажоритарна мова, перемикання кодів – мовна конвергенція*).

В англійській мові міжривнева синонімія відбувається між: однослівними термінами (*borrowing – transfer – interference*); однослівними термінами і словосполуками (*semilingual – double semilingual, diglossia – diglossic situation, multilingualism – societal bilingualism, monolingual – monolingual speaker, bilingualism – bilingual language situation* та ін.); багатокомпонентними термінами (*bilingual mixture – intertwined language, formal language planning – overt l. p., informal language planning – covert l. p., overt language policy – explicit l. p., covert language policy – implicit l. p.* та ін.); багатокомпонентними термінами й аббревіатурами (*language acquisition – LA, first language acquisition – FLA, second language acquisition – SLA, first language – L1, second language – L2, interlanguage – IL, target language – TL, English as a foreign language – EFL, English as a second language – ASL*).

Як бачимо, для термінології англійської мови характерним є активне використання повних форм термінів та аббревіатур як результат протиріччя між потребою в номінації складних понять і прагненням мови до економії мовних засобів. Окрім цього, терміни виявляють тенденцію до семантичної конденсації, тобто намагання виразити складне поняття мінімальною кількістю лексичних засобів. В українській мові ми не зафіксували термінів-синонімів такого типу: очевидно, це пов'язано із пізнішим становленням соціолінгвістики як окремого напрямку мовознавства в Україні та недостатньою уніфікованістю терміносистеми.

У польській мові міжривневу синонімію ілюструють: однослівні терміни (*ekzotyzy – ksenizmy; wielojęzyczność – multilingwizm, translanguaging – polilinguaging – wszechjęzyczność* та ін.); однослівні терміни та словосполуки (*kreol – język kreolski, plurilingualism – wielojęzyczność indywidualna, endoglosja – endoglosna sytuacja językowa* та ін.); багатокомпонентні терміни (*bilingwizm masowy – b. społeczny, język domowy – j. rodzinny – j. rodzinny, wielojęzyczność grupowa – w. społeczna, dwujęzyczność rodzinna – d. naturalna, zachowanie języka – wspieranie języka – podtrzymanie języka* та ін.); багатокомпонентний термін і аббревіатура (*językowy obraz świata – JOŚ*); багатокомпонентні терміни і терміни-композиції (*odmiana socjalna – socjolekt, odmiana zawodowa – profesjolekt, odmiana*

biologiczna – biolekt, odmiana rodzinna – familiolekt, socjolekt tajny – kontrjęzyk, język subkultur – subjęzyk). Синонімія термінів, один з яких є короткою формою іншого, є найбільш допустимою, оскільки повний термін охоплює ознаки поняття в розкритішій формі, хоч не відрізняється у зіставленні з композитом ні за значенням терміноелементів, ні за змістом терміна в цілому.

Зазначимо, що серед термінів польської мови найпоширенішими є синонімічні назви, що позначають форми існування та соціальні різновиди мови. У терміносистемі української мови виявлено значну кількість синонімічних назв для позначення видових різновидів білінгвізму. Це означає, що формування синонімічних відношень відбувається під впливом запитів суспільства на висвітлення конкретних питань взаємодії мови і суспільства.

Проаналізований матеріал засвідчує, що в синонімічні відношення вступають різні за структурою соціолінгвістичні терміни, а саме: а) два однослівні терміни; б) однослівний термін і словосполука; в) два багатокомпонентні терміни; г) багатокомпонентний термін й аббревіатура; д) багатокомпонентний термін і композит. Ці структурні типи термінів ілюструють спільні ознаки формування синонімії в термінології і в загальноживаній лексиці, оскільки вони творяться за загальними граматичними зразками. При цьому перші три з них збігаються в українській, англійській та польській мовах. Однак паралельне функціонування багатокомпонентного терміна та аббревіатури широко представлене лише в англійській мові та в одній парі термінів польської мови, а паралельне використання термінів-композитів та терміносполук спостерігаємо лише в польській мові. Це засвідчує відмінні особливості розвитку та різний рівень стандартизації терміносистем. Соціолінгвістична термінологія української мови тільки формується, а тому ще не виробила єдиних моделей для творення коротких форм найбільш уживаних термінів.

За морфологічною природою найбільш поширеними в соціолінгвістичній термінології трьох мов є прикметникові синоніми, наприклад: *національний б. – загальнонародний б., nondominant language – subordinate l., język oficjalny – j. państwowy*. Рідше зафіксовано синоніми-іменники: *мовна спільнота – мовне співтовариство, wspólnota komunikatywna – społeczność językowa*.

Дослідження синонімії в термінології соціолінгвістики виявляє сутнісні ознаки цього явища і дозволяє стверджувати, що терміни мають тотожний семний склад, але відрізняються походженням, особливостями структури та морфологічної природи. Ці ознаки дозволяють виокремити характерні для трьох терміносистем функціональні типи синонімів: а) абсолютні / відносні, б) запозичені / автохтонні, в) міжрівневі, г) прикметникові / іменникові.

Виявлено, що в складі терміносистем переважають абсолютні синоніми (по 60 одиниць в українській та англійській мовах, 72 приклади в польській мові); відносні синоніми вживаються лише в українській мові (4 терміни).

У синонімічні відношення найчастіше вступають запозичені та автохтонні назви (34 приклади в українській мові, 28 – в англійській та 30 в польській

мові), рідше зафіксовано вживання двох запозичених (22, 18 та 19 назв у трьох мовах відповідно) або двох питомих одиниць (8 прикладів в українській, 14 в англійській та 23 в польській мові).

Про міжрівневу синонімію свідчить паралельне функціонування терміна-однослова і словосполучки, що характеризує три мови. Однак терміни-аббревіатури виявлено лише в англійській мові (9 прикладів), а терміни-композиції (7 одиниць) й аббревіатури (1 відповідник) – в польській. В українській терміносистемі відсутні подібні моделі творення коротких форм термінів.

Синоніми-прикметники більш характерні для соціолінгвістичних назв, ніж синоніми-іменники (30 слововживань в українській, 24 в англійській та 26 в польській мовах).

Здійснений аналіз синонімічних відношень свідчить про реалізацію швидше спільних, а не відмінних тенденцій у відображенні взаємодії мови та суспільства на матеріалі терміносистем трьох мов.

ЛІТЕРАТУРА

- Коваль А., *Синоніміка в термінології* [в:], „Дослідження з лексикології та лексикографії: міжвідомчий збірник”, Київ 1965, с. 157–169.
- Кочан І., *Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами* [в:], „Вісник національного університету „Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології, № 620, 2008, с. 14–19.
- Кочан І., *Синонімія у термінології* [в:], „Мовознавство”, № 3, 1992.
- Мацюк Г., *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*, Львів 2009.
- Михайлова Т., *Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології*: автореф. дис. канд. філол. наук., Харків 2002.
- Панько Т., Кочан І., Мацюк Г., *Українське термінознавство*, Львів 1994.
- Селіванова О., *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*, Полтава-Київ 2006.
- Українська мова: Енциклопедія*, за ред. В. Русанівського, О. Тараненка та ін., Київ 2004.
- Худолеєва С., *До питання про термінологічну синонімію* [в:], „Мовознавство”, № 1, 1984, с. 60–63.
- Чорна О., *Синонімічні відношення в українській податковій терміносистемі*, <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/7011/1/41.pdf>, [24.02.2015]
- Budin G., Wright S., *Handbook of terminology management*, Vol. 1, Amsterdam; Philadelphia 1997.
- Cabré M., *Terminology: theory, methods and applications*, Amsterdam 1999.
- Mesthrie R. (red.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, Cape Town 2001.
- Gruca F. (red.), *Teoretyczne podstawy terminologii*, Wrocław 1991.
- Lyons J., *Linguistic semantics: an introduction*, Cambridge 1996.
- Lukszyn J., Zmarzer W., *Teoretyczne podstawy terminologii*, Warszawa 2001.

- Szczepankowska I., *Semantyka i pragmatyka językowa: słownik podstawowych pojęć z zadaniami i literaturą przedmiotu*, Białystok 2011, s. 153–154.
- Skudrzykowa A., Urban K., *Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej*, Kraków–Warszawa 2000.
- Temmerman R., *Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach*, Amsterdam 2000.

SYNONYMY OF SOCIOLINGUISTIC TERMS IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND POLISH LANGUAGES

The article reveals the causes of the appearance of synonymous names in sociolinguistic terminology. Types of synonymous relationships are studied considering the semantic identity, origin, structure and morphological features of terms in the three languages.

Key words: sociolinguistics, term, synonymous relationships degree of semantic identity.